

Cliteur, Paul, "Moderniteit en premoderniteit in de staatstheorie & de moord op Spinoza", in: David Pinto en Paul Cliteur, red., *Moord op Spinoza: de opstand tegen de Verlichting en de moderniteit*, Aspekt, Soesterberg, pp. 53-75.

Moderniteit en premoderniteit in de staatstheorie & de moord op Spinoza

Paul Cliteur

Een van de grote problemen van deze tijd is de accommodatie van religie binnen de moderniteit. In wat minder hoogdravende termen geformuleerd: hoe maken we het mogelijk dat religie wordt ingepast binnen het politieke kader dat in de moderne tijd is ontwikkeld?

Dat vraagt natuurlijk allereerst om uitleg wat ik bedoel met het politieke kader van de moderniteit. Het moderne politieke wereldbeeld laat zich typeren aan de hand van drie leidende ideeën: (i) democratie, (ii) rechtsstaat, en (iii) mensenrechten. Ik zal mij hier voornamelijk bezighouden met het eerste, met democratie dus. Democratie betekent dat de individuele burger geen krachten boven zich behoeft te gedogen dan die door hemzelf zijn aangewezen. Moderne staten zijn democratische staten.

Wat heeft religie hiermee te maken? Religie is een kracht die historisch gezien voor problemen heeft gezorgd. Religie was, en is nog steeds, moeilijk in te passen in de politieke realiteit van vandaag. Die inpassing was, en is, een blijvende opdracht, zowel politiek als intellectueel, en zoals blijkt uit recente politieke ontwikkelingen blijkt het moderniseringsproject op felle tegenstand te stuiten.

De problemen beginnen al met de goedwillende mensen die zeggen: "Oh, ik ben gelovig maar ik heb

nooit enige spanning ervaren met modern burgerschap.” Ik noem die persoon even “Wilfred”. Wilfred zou je eigenlijk moeten tegenspreken en zeggen: “Wilfred, het mag dan zo zijn dat *jij* geen problemen hebt ervaren tussen je religie en modern burgerschap, maar als je even om je heen kijkt, de krant leest of zelfs maar de berichtjes op je smartphone, dan kan je constateren dat overal op de wereld religie en moderniteit *wel degelijk* in een spanningsrelatie blijken te staan.”

De moderne gelovige, Wilfred, speelt graag de onnozele. Hij “ziet dat niet zo”. Of Wilfred denkt dat dit soort verhalen maar “bangmakerij” zijn. Hij denkt dat dit oude conflicten uit het verleden oprakelt, maar dat het “allang niet meer zo is” dat religie en moderniteit in een spanningsrelatie staan.

Ja natuurlijk, er is de “lunatic fringe”, zegt Wilfred. Er zijn van die radicalen. Gekken heb je overal. Maar dat heeft niets, maar dan ook niets te maken met de volkomen vreedzame manier waarop de overgrote meerderheid van de mensen hun geloof beleeft. Als spiritualiteit. Als “bron van inspiratie”. Als “verhalen” die zin geven aan het leven. Wat anders?

Het lastige is, je moet eerst mensen als Wilfred passeren (of de “Wilfreds” Karen Armstrong en Tony Blair) voordat alles wat volgt in dit essay ook maar enigszins betekenis krijgt.¹ *Hoe* dat moet gebeuren, kan ik hier niet uiteen zetten.² Ik zal ervan uitgaan dat

1 Zie: Cliteur, Paul, “Is Humanism Too Optimistic? An Analysis of Religion as Religion”, in: Andrew Copson and A.C. Grayling, eds., *The Wiley Blackwell Handbook of Humanism*, Wiley Blackwell, Chichester 2015, pp. 374-403.

2 Misschien dat ik daar wat bouwstenen voor heb aangeleverd in Cliteur, Paul, “Atheism, Agnosticism, and Theism”, in: Paul Cliteur, *The Secular Outlook: in Defense of Moral*

we al overtuigd zijn dat religie en moderniteit *kenmerkend* een probleem zijn en mijn bijdrage gaat dan nu over hoe men daarmee kan omgaan.

In wat volgt, zal ik proberen aan de hand van vijf modellen verschillende vormen van omgang van de staat met religie te schetsen. Ook zal ik proberen te beargumenteren waarom een bepaald model van staat-religie verhoudingen beter is dan de andere modellen.

Dit zijn ze:

Premodern

1. Politiek atheïsme
2. Theocratie

Modern

3. Staatsgodsdienst
4. Multiculturalisme
5. Laïcité

Premoderne modellen

Er zijn allereerst twee wat ik zou willen noemen “premoderne modellen”. Nu moet ik die term toelichten, want zeker één model lijkt juist bijzonder modern, maar alleen via een nadere uitleg kan ik duidelijk maken waarom dat model toch bij een meer grondige analyse trekken vertoont van premoderniteit. Ik doel op *politiek atheïsme*.

Politiek atheïsme is het eerste model dat ik wil onderscheiden. De gedachte is simpel: atheïsme, of wat

---

and Political Secularism, Wiley-Blackwell, Chichester 2010, pp. 14-69, maar helemaal zeker daarvan ben ik niet, eerlijk gezegd.

ik zou willen noemen “beredeneerd ongelooft”, is niet alleen een mogelijke keuze voor het *individu*, maar ook een keuze voor de *staat*. De staat kiest collectief voor een “nee” ten aanzien van God en goden. De staat wijst God af. Verbiedt deze zelfs. Of de staat wijst aardse goden aan, zoals politieke leiders (keizer Hirohito, keizer Augustus, Mao, Stalin, Kim Jong-il).³

Het is natuurlijk heel goed mogelijk om vanuit een bepaald gezichtspunt te stellen dat dit helemaal geen religie is, maar een vorm van *geperverteerde* religie: de “echte” God en goden hebben plaats moeten maken voor hun aardse remplaçanten. Eric Voegelin (1901-1985) sprak van “politieke religies”.⁴ En dat zijn het ook. Maar belangrijk is dat, hoewel het politiek atheïsme tot een hoogtepunt is gekomen in Stalinistisch Rusland, het voorboden heeft in de Romeinse dictatuur en in allerlei andere situaties waarin de politieke leider een vrije keuze voor godsdienst van het individu afwijst. Het atheïsme is dan “politiek” geworden.

Het is belangrijk dit atheïsme goed te onderscheiden van het individuele atheïsme van mensen als Richard Dawkins, Christopher Hitchens, Sam Harris, Daniel Dennett, Bertrand Russell, Anthony Grayling, Friedrich Nietzsche, Ludwig Feuerbach, Benedictus Spinoza, Etienne Vermeersch, Dirk Verhofstadt en Maarten Boudry (op de laatste kom ik nog terug). *Individueel* atheïsme is een *recht*. Het is inherent

3 Hollander, Paul, *From Benito Mussolini to Hugo Chavez: Intellectuals and a Century of Political Hero Worship*, Cambridge University Press, Cambridge 2017.

4 Voegelin, Eric, *Die Politischen Religionen*, 1938, Herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Peter J. Opitz, Wilhelm Fink Verlag, München 1993.

verbonden met vrije keuze, met de vrijheid om een godsdienst te kiezen, maar ook om die godsdienst te verlaten, zoals atheïsten doen. *Politiek* atheïsme kan nooit een “recht” zijn, want het belemmert anderen (de gelovige ander) in *zijn* (of haar) recht om een religieuze wereldbeschouwing te kiezen. Politiek atheïsme is daarom de uitdrukking van de premoderne wereld, individueel atheïsme is een mogelijkheid in de moderne wereld.

Veel propaganda tegen het individueel atheïsme is erop gericht dat men probeert aan te tonen dat het tot politiek atheïsme leidt. Dat is bijvoorbeeld de stelling van de Britse filosoof Alister McGrath.⁵ Het is een onjuiste stelling die je onmiddellijk kan falsifiëren door het werk te lezen van de hierboven opgevoerde individuele atheïsten. Geen van hen bepleit politiek atheïsme en dat het één tot het ander zou moeten leiden is ongefundeerde speculatie.

Theocratie

Het tweede model is *theocratie*. Dit is precies het omgekeerde van politiek atheïsme in de zin dat de staat één specifieke godsdienst tot de enig ware verklaart. Theocratie is het oudste model van staat-religieverhoudingen: de religie steunt de staat. Of de politieke leider “gebruikt” religie om zijn heerschappij te vestigen en te legitimeren. Hendrik VIII, Lodewijk XIV (“une foi, une loi, un roi”) en vele andere politieke leiders hebben religie opgevoerd als steun voor hun po-

5 McGrath, Alister, *The Twilight of Atheism: The Rise and Fall of Disbelief in the Modern World*, Doubleday, New York etc. 2004.

litieke beleid. In de meeste heilige geschriften wordt uitgegaan van de theocratie als het enig ware staatsmodel. Dat geldt in ieder geval voor de Hebreeuwse bijbel (of Oude Testament) en voor de koran, maar in iets mindere mate ook voor het Nieuwe Testament. Iets mindere mate, want Jezus zegt "Mijn Koninkrijk is niet van deze wereld, niet van hier" (Joh.18:36). Daarin kan je lezen dat wat bekend kwam te staan als "het Christendom" (maar wat in de tijd van Jezus zelf alleen nog maar een excentrieke vorm van Jodendom was) geen politieke aspiraties heeft. "Geef dan wat van de keizer is aan de keizer, en geef aan God wat aan God toebehoort" (Matteüs 21:25). Ook een vaak opgevoerd voorbeeld.

Moderne christenen proberen daaruit af te leiden dat Jezus Christus (en daarmee het Christendom) een soort vroege voorstander was van wat we tegenwoordig de "scheiding van kerk en staat" noemen. Of: Christus was een "secularist" (secularisme is de poging kerk en staat uit elkaar te houden).⁶

Die interpretatie is nogal optimistisch en zoals veel optimisme ook enigszins misleidend. Ik noem twee redenen.

Allereerst: wat Jezus Christus werkelijk gedacht heeft, is onmogelijk vast te stellen, omdat hij leefde, dacht en sprak onder strenge censuur. Denk aan de dreiging van de Joodse Schriftgeleerden die probeerden hem ten val te brengen. Denk ook aan de beperkingen die de Romeinse overheid aan het volk van Israël als bezette groepering oplegde. De gedachte dat Jezus dus frank en vrij zou aangegeven wat hij van

⁶ Lenoir, Frédéric, *Le Christ philosophe*, Plon, Paris 2007, p. 82.

keizer Tiberius vond (dat was de keizer in die tijd) is erg naïef.

Een tweede reden waarom het misleidend is te stellen dat het secularisme of de scheiding van kerk en staat door het Christendom is gestimuleerd, is dat betrekkelijk snel na het overlijden van Jezus het Christendom de staatsgodsdienst is geworden van het Romeinse Rijk. Dus *als* die opmerkingen van Jezus al enige gunstige invloed hebben gehad, dan is dat geweest gedurende een *zeer korte periode*. Met de opkomst van de Christelijke kerk is de relatie tussen staat en religie zeer innig geworden en is dat gebleven tot halverwege de twintigste eeuw. Toen pas hebben de pausen, onder druk van de Verlichting en het modernisme, hun politieke aspiraties laten varen. Wanneer we nu dan ook door cultuurchristenen worden aangespoord om het Christendom te gaan prijzen omdat dit ons de scheiding van kerk en staat zou hebben gebracht, dan is dat een vorm van historische misleiding.

Maar laten we nu eens gaan kijken hoe de zaken zich hebben ontwikkeld *buiten* Europa. Hoewel in de westerse wereld de scheiding van kerk en staat de norm is geworden, is dat veel minder het geval in de wereld van de islam. In Saoedi-Arabië heerst met ijzeren tucht een koninklijke familie die religie (de Wahabbitische islam) gebruikt ter legitimatie van het bewind. In Iran is in 1979 via een revolutie een bewind aan de macht gekomen dat kan gelden als de sjiiitische variant van de islamitische theocratie, terwijl het bij Saoedi-Arabië gaat om de soennitische variant. Het zijn de ideologieën die vigerend zijn in Saoedi-Arabië en in Iran waar we tegenwoordig ook veel mee te stellen hebben. Niet alleen in Iran en in Saoedi-Arabië,

maar ook in Europa. Ik kom daar nog op terug in het tweede deel van deze bijdrage.

Moderne modellen

Waarom noem ik deze eerste twee modellen van staat-religieverhoudingen, politiek atheïsme en theocratie, nu “premodern”? Ik doe dat omdat de vrije individuele keuze voor godsdienst niet wordt erkend. Het zijn in de terminologie die is ontwikkeld door David Pinto “fijnmazige” manieren van denken, “fijnmazige” culturen, omdat nauwelijks tot geen ruimte bestaat voor individuele keuzes (zoals in “grofmazige” cultuur).⁷

Naast de twee premoderne modellen kan men drie min of meer moderne modellen onderscheiden. Ze zijn “modern” om verschillende redenen. Ze erkennen een zekere mate van vrije keuze voor het individu. Of, om het te formuleren in termen ontleend aan de rechtswetenschap: zij erkennen de vrijheid van godsdienst. Die vrijheid van godsdienst is in de premoderne modellen non-existent of zeer gelimiteerd. Onder Stalin worden de religieuze gelovigen gemarginaliseerd. In het hedendaags Saoedi-Arabië is een keuze voor het Christendom strafbaar en zijn bijbels verboden.⁸ Wat dat betreft staan het politiek atheïsme en de theocratie op hetzelfde plan. Het zou onjuist zijn het politiek atheïsme als het *non plus ultra* van de moderniteit te beschouwen en de theocratie als het

7 Pinto, David, *De piramide van Pinto: tegen de policordictatuur*, Uitgeverij Aspekt, Soesterberg 2016.

8 Zie: Shortt, Rupert, *Christianophobia: A Faith under Attack*, Rider, London 2012.

summum van premoderniteit. Wie de vrije keuze van het individu als uitgangspunt neemt, kan niet anders dan zowel politiek atheïsme als ook de theocratie afwijzen. In het *politiek atheïsme* bestaat het gevaar dat men wordt geknecht door als goden vereerde politieke machthebbers (Stalin, Mao, Kim Jong-il), in de *theocratie* wordt men geknecht door de interpretaties die priesters en andere middelaars tussen God en mens geven aan de dictaten van een brute godheid.

Maar nu laat ik de premoderne modellen even terzijde. Laten we ons richten op de *moderne* modellen van staat-religieverhoudingen.

Het eerste, nog enigszins gebrekkige, moderne model is dat van de staatsgodsdienst (of het derde model als we van de indeling in vijf modellen uitgaan, dus met de premoderne erbij). De staat geeft hier keuzevrijheid aan het individu. Hij kan protestants of katholiek zijn, de staat verbrandt geen ketteren meer. Maar de staat kiest tegelijkertijd wel voor één religie als leidend voor de staat. En met een katholieke staatsgodsdienst (Frankrijk vóór 1789)⁹ of een Anglicaanse staatsgodsdienst (Groot-Brittannië nog steeds) is hindoeïsme toch een beetje tweede rang. Het model van de staatsgodsdienst is daarom “theocratie lite”. Het is beter dan theocratie vanwege de relatieve vrijheid om er een andere godsdienst dan de staatsgodsdienst op na te houden, maar het is tevens geïnstitutionaliseerde discriminatie van de

9 Op maat gesneden door Lodewijk XIV's biechtvader Bossuet. Zie: Bossuet, Jacques-Benigne, *Politics drawn from the Very Words of Holy Scripture*, translated by Patrick Riley, Cambridge University Press, Cambridge, New York 1999 (1990).

staatsburgers, want niet alle religies worden op voet van gelijkheid behandeld.

Het tweede iets minder gebrekkige, maar toch nog steeds niet geheel bevredigende moderne model is dat van het multiculturalisme of de erkende staatsgodsdiensten (meervoud dus). De staat ondersteunt niet één staatsgodsdienst, maar meerdere. Een voorbeeld hiervan is België. Omdat men niet *alle* godsdiensten kan ondersteunen, geeft de staat vaak een paar godsdiensten een speciale behandeling. Die worden "erkend". De zes erkende "erediensten" zijn: de Rooms-Katholieke (vanaf begin Belgische staat); de Orthodoxe (1985); de Israëlitische (1808); de Anglikaanse (1835); de Protestants-Evangelische (1876, gewijzigd in 2000); de Islamitische (1974). Wat nu het multiculturalisme (model 4) toevoegt aan model 3, is dat het multiculturalisme de limitatief opgesomde lijst van godsdiensten afschaft en alle godsdiensten wil ondersteunen. Zo is het multiculturalistische model een vorm van *staatsgodsdienst lite*, zoals het model van de staatsgodsdienst een vorm van *theocratie lite* is. Staatsgodsdienst is beter dan theocratie (model 3 beter dan model 2) en multiculturalistische staat (model 4) is weer beter dan staatsgodsdienst (model 3). In de drie modellen die iets positiefs met religie willen doen (2, 3 en 4) zit dus een opklimmende graad van aanvaardbaarheid.

Het derde moderne model (en vijfde in de rij van vijf) is dat van het secularisme of, met een Franse term, *laïcité*. De staat erkent geen enkele godsdienst. De staat beschermt slechts de individuele *keuze* voor godsdienst, geen godsdienst *an sich*. Dit is het enige model dat werkelijk verdedigbaar is. Het is ook het

enige model dat recht doet aan democratie. Het beschouwt alle burgers op voet van gelijkheid in staat tot het maken van een keuze voor een godsdienst en behandelt alle godsdiensten op voet van gelijkheid.

De moord op Spinoza

In het laatste model komt, Hegeliaans gesproken, de ontwikkeling naar de moderniteit tot een hoogtepunt. Daarmee is eigenlijk de geschiedenis af. De rest is implementatie maar dat is nog een lange, hele lange weg. In een groot deel van de wereld bestaan namelijk staatsgodsdiensten (model 3). In een groot deel van de wereld worden bepaalde erkende godsdiensten aangewezen. Het verzet tegen de *laïcité* is gigantisch, vaak gemotiveerd door een moeilijk te ontwarren kluwen van hyperindividualisme (de hoofddoek als *fashion statement* maar wel met religieuze ijver verdedigd) en religieus fundamentalisme (de opkomst van theocratieën). Spinoza is nog niet dood, maar moordpogingen zijn aan de orde van de dag in het constitutionele denken. De meest overtuigende gestalte van Spinoza in het staatsrecht, Frankrijk, heeft het zwaar. Op allerlei manieren wordt het vijfde model aangevallen: door theocraten, aanhangers van staatsgodsdienst (christelijke *Leitkultur*) en multiculturalisten (model 4). Het secularisme wordt verweten in wezen niet veel anders te zijn dan politiek atheïsme of staatsterreur. Gaat de moderniteit dit overleven?

Met name de herleving van het religieus fundamentalisme binnen de Islam heeft zich ontpopt als de drijvende kracht achter een revolutie tegen de moderniteit. Europese regeringen doen alsof hun neus

bloedt, maar ook zij weten wel dat over vijftig jaar de emancipatiestrijd van de jaren zestig van de twintigste eeuw voor een aanzienlijk deel zal zijn teruggedraaid. Boeken als Houellebecq's *Soumission* (2015) zijn hopelijk een overdrijving, maar zij zouden ook wel eens visionair kunnen zijn. En de vaak extreemlinkse critici (zij die voortdurend in de weer zijn met "xenofobie" en "hate speech") weten het ook. Zij krijzen "racisme", "discriminatie", "stereotyperingen" en roepen om de hoofden van de populisten, maar hun agressieve paniekreacties verraden dat zij ook wel weten dat de moord op Spinoza in volle gang is. En met hun volledige medewerking. Met hun gedogende houding. Hun "non-judgmentalism"¹⁰ heeft de weg geplaveid voor de theoterroristen die westerse regeringen murw bombarderen en die tot steeds meer concessies gedwongen worden. Religieuze satire via cartoons is op 7 januari 2015 (de aanslag op *Charlie Hebdo*) in feite afgeschafte.¹¹ Is dit overdreven? Ben ik te pessimistisch? *Panikmacherei*? Ik dacht het niet. Gewoon, nuchtere analyse. Om je heen kijken. Even controleren wat er getekend wordt in de kranten door de dames en heren cartoonisten en het is duidelijk dat alle religieuze leiders officieel gelijk zijn, maar sommige zijn wel ietsje meer gelijk dan anderen.

Bezien vanuit een lange termijnperspectief is wat we om ons heen waarnemen het terugrollen van de moderniteit. Dat gebeurt onder onze ogen, maar al-

10 Zie daarover: Zee, Machteld, *Heilige identiteiten: Op weg naar een shariastaat?*, Querido, Amsterdam 2016.

11 Laes, Willy, *Een jaar na Charlie Hebdo: een pamflet*, met een voorwoord van Paul Cliteur, Houtekiet, Antwerpen en Utrecht 2016 (2015).

leen sommigen geven aan dat te zien. En daartoe behoren niet onze politieke leiders.

Meebuigen

Wat kunnen we doen? Meebuigen, zeggen onze politieke leiders. Kleine concessies doen, in de hoop dat het dan ophoudt. *Appeasement*, noemen de Britten dat. En via de druppeltechniek lijken het ook maar kleine aanpassingen die telkens worden verlangd. Bidruimtes in openbare gebouwen (universiteiten). Wat kan daar nou tegen zijn? Aanpassing van het politie-uniform aan de eisen van de religieuze ijveraars gesteund door de multiculturalisten. Is dat nou zo erg? Het doet er niet toe wat je "op je hoofd hebt" maar wat je "in je hoofd" hebt. Er is eigenlijk geen onderdeel van de seculiere moderniteit die de multiculti's niet bereid zijn in te leveren om de rechtsvrede te handhaven. Voortdurend hangt ook een heel palet aan intimiderende beschuldigingen boven de markt. Racist! De progressieve liberaal krimpt ineen. Dan maar bidruimtes. Racist! Oh God, dan toch maar hoofddoeken als onderdeel van het uniform. Hans Teeuwen mag dan de Meiden van Halal effectief van ons televisiescherm hebben gewist, er staan weer nieuwe actievoerders in de wachtrij. Racist!

Een groot publicitair succes hebben de "antiracisten" geboekt met de veroordeling van Geert Wilders.¹² Het is gelukt. Hij is veroordeeld vanwege aanzetten tot discriminatie op grond van ras (art. 137d Sr.). Hij

12 Rechtbank Den Haag 9 december 2016, Minder Marokkanen uitspraken Geert Wilders, ECLI:NL:RBD-HA:2016:15014.

is ook veroordeeld op grond van het beledigen van een groep op grond van ras (art. 137c Sr.) Hoe moeten we zo iemand noemen, iemand die discrimineert op grond van "ras"? Inderdaad, dat is een "racist". Wilders is dus nu officieel, dat wil zeggen: door de staat, tot "racist" verklaard.

Vanuit een bepaald perspectief is dat misschien smaad (art. 261 Sr.) of laster (art. 262 Sr.), maar dat zijn artikelen uit het Wetboek van Strafrecht die weinig betekenis meer hebben. Zoals Chomsky denkt dat de staat terreur bedrijft denk ik dat de staat lastert en smaad pleegt. Dat is een van de minder prettige kanten van de *brave new world* waarin we terecht zijn gekomen.

Hedendaagse premoderne ideologieën

Een van de grootste problemen van deze tijd is de aanval op de moderniteit. En die aanval wordt ingezet door premoderne ideologieën, zoals het Saoedische Wahhabisme, de sjjiitische variant van de radicale islam zoals ontwikkeld door Khomeini en het islamistisch theoterrorisme gedragen door de Islamitische Staat.¹³ De sjjiitische variant van de radicale islam opereert openlijk (denk aan Khomeini's doodsvonnis over Rushdie)¹⁴ terwijl het Wahabbisme een kat en muis spel speelt door zich officieel te presenteren als vriend

13 Pierik, Perry, *Islamitische Staat : Achtergronden – (broeder) strijd – helden en beulen – geopolitieke consequenties*, Aspekt, Soesterberg 2015.

14 Cliteur, Paul, & Herrenberg, Tom, "Rushdie's Critics", in: Paul Cliteur and Tom Herrenberg, eds., *The Fall and Rise of Blasphemy Law*, Leiden University Press, Leiden 2016, pp. 137-157.

van het Westen, maar onderhands financiert men via allerlei liefdadigheidsinstellingen radicale predikers die gematigde islam aan het hervormen zijn. Ook in van oudsher gematigde landen en gebieden, zoals Indonesië, schrijdt de radicalisering gestaag voort.

Tegelijkertijd is het Westen in de ban van de religie van de ontkenning. Dat wil zeggen: elke relatie tussen radicalisering en het radicaal gedachtegoed wordt ontkend. Daar anders over denken wordt aangemerkt als "racistisch", "xenofobisch", "stereotypen bevestigend" of anderszins verwerpelijk. Dat betekent dat de ideologische achtergrond van een hedendaags cultuurconflict krachtig van de hand wordt gewezen.

Daarom was een opstel van de Belgische filosoof Maarten Boudry ook zo interessant, verschenen in de bundel *Filosofie van geweld* (2017).¹⁵

Ik zal deze bijdrage besluiten met een analyse van het voortreffelijke opstel van Boudry, met ook een bespreking van de relevantie daarvoor voor de in dit essay besproken onderwerpen.

Maarten Boudry over het gevaar van religieuze illusies

Boudry maakt een onderscheid tussen twee vormen van geweld: zinloos geweld en zinvol geweld. Als voorbeeld van zinloos geweld behandelt hij de scholier Joe Van Holsbeek die in Brussel werd doodgestoken door twee Poolse Romajongeren omdat hij had geweigerd zijn mp-3-speler af te geven. "De naam van Joe Van Holsbeek is sindsdien in het collectieve ge-

15 Boudry, Maarten, "Zinvol geweld", in: Lode Lauwaert, red., *Filosofie van geweld*, Polis, Kalmthout 2017, pp. 19-50.

heugen van de natie gegrift, net zoals de veelzeggende naam voor het incident: de mp3-moord.”¹⁶

Hoe gruwelijk ook, de bijdrage van Boudry gaat niet voornamelijk over zinloos geweld, maar over zinvol geweld. Een groot probleem van onze tijd is namelijk niet het *zinloos* geweld, maar het *zinvol* geweld. Daarmee doorbrak Boudry ongewild verschillende taboes in de Belgische samenleving (en ook de onze, eerlijk gezegd).

Allereerst, hij was niet gepreoccupeerd met iets dat velen als het grote probleem van onze tijd willen zien: zinloos geweld. Zinloos geweld is naar, zegt ook Boudry, maar het grote probleem ligt elders: bij zinvol geweld. Vele mensen vinden dat heel ergerlijk. Wat? Geweld, zinvol? Geweld kan toch niet zinvol zijn? Nou ja, wel dus, want geweld wordt door geweldsplegers soms als uiterst zinvol ervaren. Het gaat er dus niet om of *wij* dat geweld als zinvol ervaren, maar of *zij*, de geweldsplegers zelf, het als zinvol zien. En dan komt hij op religie en ideologie:

Behalve door de illusie van onze morele recht-schapenheid, wordt veel geweld ook geïnspireerd door collectieve waanbeelden over de wereld, met name religies en andere ideologieën. Georganiseerd en grootschalig geweld wordt bijna altijd aangedreven door ideologische waanbeelden. Hoe groter het dodental, en hoe gruwelijker de gewelddaden, hoe groter de kans dat ideologie er iets mee te maken heeft.¹⁷

We zien hierin dat Boudry een aanhanger is van de *Ideas have consequences*-theorie. Wanneer mensen op

¹⁶ Boudry, *Ibid.*, p. 19.

¹⁷ Boudry, *Ibid.*, p. 37.

een bepaalde manier denken, dan weerspiegelt zich dat in hun gedrag. Ideologieën zijn dus niet zomaar aardige en onschuldige verzinsels die mensen hantieren om een beetje zin te geven aan het grauwe bestaan, zij zijn bereid om op basis daarvan te handelen. Als je gelooft, echt gelooft, dat de dictatuur van het proletariaat de zin van de geschiedenis vormt, dan ben je ook bereid die dictatuur een handje te helpen.¹⁸

Nu zitten universiteiten, niet alleen in Nederland, maar ook in België, vol met mensen die toch warme gevoelens hebben bij marxistische verhalen. Niet dat ze daar tegenwoordig nog volop in geloven, maar het helemaal afkammen, zoals Boudry lijkt te doen, dat gaat hen te ver.

Onder de religieus gelovigen maakt Boudry ook geen vrienden. Hij heeft het namelijk over religies als “illusies”. In de Freudiaanse traditie beschouwt hij die religies als waandenkbeelden. En opnieuw, niet als fijne constructies waarmee mensen “zin geven” aan hun bestaan, maar als *gevaarlijke* illusies. Hij heeft dat punt eerder uitgewerkt in zijn boek *Illusies voor gevorderden: of waarom waarheid altijd beter is* (2015).¹⁹

Ook dat is weer een contra-intuïtief standpunt. Vele intellectuelen hebben zich tegenwoordig namelijk op het standpunt gesteld dat dan weliswaar religies voor henzelf weinig betekenis hebben, maar dat het voor de overgrote meerderheid van de mensen een zingevingsperspectief biedt, dat je hen niet “niet moet afnemen”.

¹⁸ Illustratief hierover is: Glazov, Jamie, *United in Hate: The Left's Romance with Tyranny and Terror*, WND Books, Los Angeles 2009.

¹⁹ Boudry, Maarten, *Illusies voor gevorderden: of waarom waarheid altijd beter is*, Polis, Antwerpen 2015.

Nuchter zeggen dat mensen in onzin geloven is dan “contraproductief”, want dan “neem je hen iets af”. Wilfred vindt dat ook “arrogant”.

Wat Wilfred volkomen ontgaat, is hoe arrogant zijn *eigen* houding is. Hij gelooft zelf weliswaar niet in sprookjes, maar hij vindt die sprookjes heel goed voor bevolkingsgroepen waar hij zich mijlenver boven verheven voelt in zijn geaffecteerde bescheidenheid.

Het ergste moet nog komen. Boudry's bijdrage aan het boek *Filosofie van het geweld* drukte op nog een pijnpunt. Hij ging in op de betekenis van wat ik zelf het hedendaags theoterrorisme²⁰ heb genoemd. Boudry zegt het als volgt:

De ideologie van het nationaalsocialisme is vandaag zo goed als dood, en ook het communisme heeft na de ineenstorting van de Sovjet-Unie zijn wervende kracht verloren. Slechts in enkele landen, zoals Noord-Korea en Venezuela, maakt het nog slachtoffers. De utopische waanbeelden die vandaag de grootste ravage aanrichten, delen de wereld niet op in raciale of economische categorieën, zoals bij respectievelijk het nazisme en het communisme, maar vertonen *religieuze* breuklijnen. Het salafi-jihadisme, een stroming binnen de soennitische islam, is vandaag de grootste voedingsbodem voor gruwelijk geweld en genocide.²¹

20 Cliteur, Paul, & Helmich, Maurits, “Theoterrorisme: humanitaire interventie bij ons”, in: Jasper Doomen en Afshin Ellian, red., *De strijd van gelijkheid en vrijheid*, Boom Juridische Uitgevers, Den Haag 2015, pp. 161-185.

21 Boudry, Ibid., 42.

Hier schendt Boudry werkelijk alle taboes van de hedendaagse *Sprachherrschaftsklasse*. Zijn eerste doodzonde is dat hij stelt dat het nationaalsocialisme dood is. Dat is natuurlijk helemaal niet waar, volgens Wilfred. Het nationaalsocialisme is springlevend. We zien het werkelijk *overall* om ons heen: in Breivik, in Trump, in de aanhang voor “extreemrechts” in Europa. Hoe haalt hij het in zijn hoofd het nationaalsocialisme zo goed als dood te verklaren?

Nazificatie

We leven in een tijd van nazificatie. Wilfred heeft daar een dagtaak van gemaakt, van nazificatie. Overall ziet hij nazi's. In elke beweging ter rechterzijde van de VVD ziet hij de opkomst van het nazisme. Vroeger was de VVD nazistisch, maar daar is hij nu aan gewend. Als je dat niet ziet, dan is dat volgens hem een manifestatie van kwade trouw. Wat? Het is zelfs *nazistisch* om nazisme niet te zien. De strategie van het hedendaags nazisme is om net te doen alsof men geen nazisme ziet. Wilfred is antifa. Hij is tegen nazisme, tegen fascisme, tegen alle slechte dingen in deze wereld.

Merkwaardig genoeg gelooft Wilfred dus toch wel enigszins in de kracht van ideeën en van ideologieën. Alleen als het op marxisme, cultuurmarxisme en jihadisme aankomt dan denkt hij dat deze ideeën óf niet bestaan óf geen invloed hebben, maar als het om nationaalsocialisme gaat, dan ziet hij dat overall om zich heen. Hij creëert dat nazisme ook door het overall op te projecteren. Dat is dus wat ik “nazificatie” noem.

We zijn er nog niet, want de laatste zonde van Boudry is zijn centraal-stelling van dat “salafi-jihadisme”. Ook daarmee borstelt hij weer hardhandig langs een pijnpunt van de hedendaagse *Gutmensch*. Wilfried ziet in Syrië-gangers, in de Islamitische Staat, in Al Qaida, weliswaar dan geen vrijheidsstrijders maar dan toch “extremisten” die zich in wezen verzetten tegen het Amerikaanse imperialisme. Het is de olie, *stupid*. Het gaat helemaal niet om democratie, rechtsstaat en mensenrechten. Dat soort dingen zijn alleen maar dekmantels in de moderne geopolitiek om imperialisme en neokolonialisme te verbloemen.

Bij Boudry niet dus. Hij ziet dat jihadisme als een zelfstandige ideologie en als een ideologie die een belangrijke uitdaging vormt voor wat ik de waarden van de moderniteit heb genoemd. Men kan het jihadisme zien als nauw gerelateerd aan één van de modellen voor staat-religieverhoudingen, namelijk het tweede model, dat van de theocratie. Hier is de typering van het jihadisme door Boudry:

De ideologie van het jihadisme is eenvoudig samen te vatten. Er woedt een kosmische strijd tussen Goed en Kwaad, die zich uitstrekt van deze wereld tot de wereld hierboven. Aan de ene kant van dit kosmische strijdperk staan de ware gelovigen. Zij erkennen het bestaan van een almachtige God, schepper van hemel en aarde, die zich heeft geopenbaard aan de mensheid, in de vorm van een onfeilbaar en eeuwig Boek. Aan de andere kant staan de verzamelde ongelovigen, afgodendienaars, polytheïsten, kettters, aangevoerd door Satan zelf. De ware gelovigen hebben opdracht

gekregen om de ongelovige landen te veroveren en een wereldwijd kalifaat te stichten, waarin de goddelijke wet (sharia) zal gelden.²²

Dit is volgens Boudry het “zinvolle geweld” waarmee we tegenwoordig te maken hebben. Het mag erg tragisch zijn, een Belgische jongere die zij mp3s-speler afgepakt krijgt door Romajongeren en daarbij het leven laat, maar dat is niet het soort geweld wat we nu het meest hebben te vrezen. Wat we hebben te vrezen, is het ideologische geweld dat ook de motiverende kracht vormt achter model 2.

Als een bijdrage aan deze discussie is het dan wellicht ook interessant nog iets te zeggen over de wijze waarop de ideologie van model 2 tegenwoordig aan de man (of vrouw) gebracht wordt.

Enerzijds is daar de sjiiitische extremist Khomeini die in 1989 openlijk een doodsvonnis uitsprak over Salman Rushdie. Zoals Karel van het Reve wel eens heeft gezegd, dat deed zelfs Stalin niet. Stalin gaf dan wel opdracht om Trotsky te laten vermoorden, maar dat deed hij stiekem, niet in het openbaar. Khomeini spreekt zijn wensen in het openbaar uit.

Als tweede is daar een subtielere vorm om de extremistische wereldbeschouwing van model 2 te laten zegeviereren en dat is via propaganda, via “prediking” (dawa), via financiering van “liefdadigheidsinstellingen”, het subsidiëren van leerstoelen aan buitenlandse universiteiten. Dat is de weg van Saoedi-Arabië en van Qatar.²³

22 Boudry, *Ibid.*, p. 42.

23 Laes, Willy, *Qatar: het golfstaatje dat de wereld opkoopt*,

Het antwoord op zowel de eerste uitdaging (die van Iran) als ook de tweede (die van Saoedi-Arabië) is voornamelijk ideologisch. Als de westerse wereld haar moderniteit wil verdedigen (dus democratie, rechtsstaat en mensenrechten verdedigen) dan zal men allereerst moeten erkennen dat die onder druk staat. Dat ziet Wilfred natuurlijk helemaal niet. Hij heeft het wereldbeeld van Barack Obama en van Angela Merkel. Hij wil zoveel mogelijk zielige mensen helpen in deze wereld en dat hij zo langzamerhand *zelf* zielig is geworden, ontgaat hem geheel. Maar als we de moord op Spinoza willen afwenden dan moeten we weten dat moordpogingen voortdurend in de maak zijn. Een contrastrategie is het verdedigen van het enige model dat recht doet aan de beginselen van de moderniteit, model 5 dus.²⁴ Europa zal de laïcité moeten gaan verdedigen maar dat betekent ook dat ideologie achter model 4 ontmaskerd moet worden. Het is niet “tolerant”, “ruimdenkend”, “respectvol”, “open” om multiculturalisme, cultuurmarxisme, cultureel relativisme en postmodernisme te omarmen, het is suïcidaal.

De grote vraag is natuurlijk of dat gaat lukken, het verdedigen van de moderniteit. En natuurlijk gaat het niet lukken met Wilfreds aan het stuur van het schip van staat. Laten we daarom hopen dat die zo snel mogelijk verdwijnen omdat de bevolking tot bezinning komt. Dat gebeurt gelukkig. Sommigen noemen dat “populisme”.

Houtekiet, Antwerpen en Utrecht 2016.

24 Zie: Blom, Dirk van der, *De verhouding van staat en religie in een veranderende Nederlandse samenleving*, met een voorwoord van Paul Cliteur, Uitgeverij Aspekt, Soesterberg 2017, p. 171-197.

